

H.B. Jassin

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1973

Hans Bague Jassin (1917-2000) studeerde aan de Universiteit van Indonesië en enige tijd aan Yale. Binnen de Indonesische literatuur is hij vooral bekend om zijn Literair Documentatiecentrum en als criticus, essayist, tijdschriftleider en vertaler van de Saint-Exupéry, Erasmus en de Koran. Maar daarnaast is hij ongetwijfeld de productiefste vertaler van Nederlandse literatuur geweest, met vertalingen van Johan Fabricius, H.J. Friedericy, W.F. Hermans, Vincent Mahieu, Multatuli, J.J. Slauerhoff en Sjahrirs Indonesische overpeinzingen. Omdat de mening dat Indonesiërs pas echt schrijver konden worden als hun geschriften had geaccepteerd, kreeg hij de bijnaam 'Paus Sastra Indonesia' (De paus van de Indonesische literatuur). Hij ontving tal van onderscheidingen, ook van overheidswege. Des te opmerkelijker was het misschien dat hij in 1971 nog een jaar gevangenisstraf kreeg toen hij als redacteur van het tijdschrift Sastra weigerde de identiteit te onthullen van een anonieme schrijver die een verhaal schreef dat door de rechtbank als godslastering werd beschouwd. Hij heeft altijd sterk geijverd voor vertalingen uit de moderne Nederlandse literatuur, van zowel proza als poëzie.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1973

Mijn kennismaking met Multatuli dateert eigenlijk al van ruim veertig jaren geleden toen onze hoofdonderwijzer, de heer M.A. Duisterhof, ons stukken voorlas uit de *Max Havelaar*, namelijk de rede tot de hoofden van Lebak en de treurige romance Saïdja en Adinda. Ik zat toen op de Hollands-Inlandse School en ofschoon wij als leerlingen van de vijfde klas nog niet alles konden begrijpen, vonden we de rede en het verhaal toch erg mooi door de klanken en het ritme en vooral ook door de wijze van voordracht van genoemde hoofdonderwijzer. De naam Multatuli is ons bijgebleven en ik geloof dat Duisterhof op die manier ons voor het eerst de wereld van de literatuur binnenleidde zonder dat wij nog wisten wat literatuur was. Mijn vurige hoop om deze geliefde oud-onderwijzer nogmaals te ontmoeten om mijn grote erkentelijkheid te betuigen, is enige dagen geleden verwezenlijkt en zelfs is hij deze avond hier aanwezig.

Ik geloof dat ik niet de enige ben geweest die op deze manier kennismaakte met Multatuli. Multatuli was bij ons reeds voor de oorlog een bekende naam, veel gelezen en veel geciteerd door onze intellectuelen en zijn werken waren aanwezig in haast alle boekenkasten van leidende figuren in Indonesië. Multatuli schreef vanuit een rechtvaardigheidsgevoel dat voor iedereen verstaanbaar is en de *Max Havelaar* is niet alleen een historisch document maar evenzeer een aanklacht tegen misstanden die nog actueel aandoen in elke maatschappij.

Nu mag men zich afvragen waarom men de *Max Havelaar* die toch in tientallen talen werd vertaald nu pas in het Indonesisch kan lezen. De aangewezen instantie in het Nederlands-Indië van voor de oorlog zou de Balai Pustaka zijn geweest, maar een vertaling van Multatuli is nooit aan de orde gekomen, omdat Balai Pustaka een gouvernementsinstelling was en Multatuli's ideeën toch al te grote invloed hadden op de toen opkomende nationale vrijheidsgeest. Maar nu, dertig jaren na het einde van de koloniale regering, is dan de *Max Havelaar*-vertaling gekomen en zelfs met subsidie van de Nederlandse regering. Multatuli is als kunstenaar en als mens erkend en groter gebleken dan de aan de historie gebonden politiek.

Of ik moeilijkheden heb gehad met vertalen? Er waren zeker moeilijkheden, maar ik heb de *Max Havelaar* met genot zitten vertalen. Ik genoot van zijn taal en zijn stijl, van zijn ideeën en zijn menselijkheid, ik verkneukelde mij over Droogstoppels waanwijsheid en zijn contradictorische 'logische' redeneringen, en leefde mee met de door de overheid verongelijkte Max Havelaar die opkwam voor recht en billijkheid. In het begin had ik de neiging de zogenaamd door Droogstoppel geschreven gedeelten te verbeteren, maar ik zag tijdig in dat zowel de taal- en stijlfouten als ook de foutieve redeneringen door de schrijver bedoeld zijn geweest om Droogstoppels onontwikkeldheid en zijn slordigheid van denken te illustreren; ook had ik eerst de soms lange zinnen van Max Havelaar in stukjes willen hakken, maar toen overwoog ik dat deze stijl behoorde tot zijn status als gouvernementsambtenaar. Ik heb me zo dicht mogelijk bij de tekst gehouden en zoveel mogelijk equivalente

Indonesische woorden voor de oorspronkelijke in de plaats gezet, maar steeds ervoor gezorgd dat geen inbreuk werd gemaakt op het Indonesisch taalgevoel en taalidoom. Want ik ben van mening dat grote schrijvers hun taal weloverwogen gebruiken, bewust en intuïtief en daaraan mag een vertaler niet tornen door zichzelf op te dringen. Of de vertaler moet creatief beter zijn dan de te vertalen schrijver en dat ben ik niet.

Als product van de vorige eeuw bevat dit boek natuurlijk woorden die in onbruik zijn geraakt en die zelfs niet te vinden zijn in Van Dale's grote woordenboek,¹⁾ of woorden die een andere betekenis hebben gekregen. Maar deze zijn er maar weinig talrijk.

In de Max Havelaar handelt een passage over een bepaalde manier van geestig willen zijn door een vreemdeling jouw taal te laten spreken op een eigenaardige manier, omdat je weet dat bepaalde klanken niet in zijn taal voorkomen. In dit geval een Fransman die geen *g* in bijvoorbeeld *gaan* kan uitspreken en zegt: 'Ka kau na de krote krak.' Hoe moet men dat nu in het Indonesisch overbrengen? De gewone vertaling zou luiden: 'Lekaslah pergi ke parit jang besar.' Maar dit zou een Fransman wel kunnen uitspreken, want alle klanken zijn in het Frans aanwezig, behalve dan misschien de *r* die hij op zijn Frans zou gaan rollen. Ik moet een andere Indonesische zin zoeken die geen Fransman zuiver zou kunnen uitspreken en ik verzon: 'Sajà tidùr-djamm delapàn(g).' Of ik had ook een Japanner kunnen laten optreden, die geen *l* kan uitspreken en alle *l*'s in *r*'s omzet.

Ik heb zoveel mogelijk gebruik gemaakt van het colloquiale Indonesisch met aan het Jakartaans dialect ontleende woorden, want Multatuli had een spreekstijl welke het best met het gewone omgangs-Indonesisch is weer te geven. Sappige woorden uit het Jakartaans dialect zijn bijvoorbeeld: 'kata-kata konjol' voor gemeenplaatsen, 'brengek' voor verwenst, lastig, gemeen, 'mata melotot' voor uitpuilende ogen, 'ngelujur' voor rondzwerven, 'setan alas' voor wat drommel! enzovoort.²⁾ Een mooi equivalent uit de Minangkabause streektaal vond ik in het woord 'memiuh' voor verwringen, zodat ik 'berichten verdraaien' kon vertalen met 'memiuh berita'. Uit het Javaans heeft al lang burgerrecht verkregen de uitdrukking: 'tanpa tedeng aling-aling', onbewimpeld; verder 'melongo' voor gek staan te kijken, 'kapok' voor afgeschrikt, enzovoort. En dan zijn er de nieuw gesmede woorden zoals '(bersikap) plin-plan' (schipperen) dat door wijlen president Sukarno werd gelanceerd maar tot op heden nog in geen enkel woordenboek te vinden is.

Een andere bron voor verrijking van woordenschat is in de laatste tijd de Maleise taal van Maleisië die van gelijke oorsprong is als het Indonesisch. Maleisië, door de loop der geschiedenis staatkundig van Indonesië gescheiden, zocht na zijn onafhankelijkheid culturele hereniging met Indonesië, hetgeen onlangs geresulteerd heeft in een overeenkomst om een gemeenschappelijke spelling in te voeren.

Wij komen in het Maleisisch woorden tegen die in het Indonesisch in onbruik zijn geraakt, maar die toch nog verstaanbaar zijn voor de Indonesiër en in vele gevallen geschikt, niet alleen om als variatie te dienen, maar ook om gevoelschakeringen te doen uitkomen en zelfs om hiaten in de Indonesische woordenschat aan te vullen. Zulke woorden zijn bijvoorbeeld 'belia' voor jong (in het

Indonesisch nog slechts overgebleven in de samenstelling ‘muda belia’), ‘kakas’ voor streng, ‘menghala’ voor zich richten op, stevenen naar, ‘menggalakkan’ voor aanmoedigen, ‘peluang’ voor gelegenheid, ‘tandas’ voor het in het Nederlands nu ook niet meer algemeen bekende ‘brillekiek’, enzovoort. Een prachtig equivalent vond ik in het Maleisische woord ‘sebat’ voor gepaard gaan met, inherent aan, een woord dat in het Indonesisch nog geen passend evenbeeld heeft.

De meeste moeite had ik met de woordspelingen, bijvoorbeeld waar Multatuli het heeft over het germanisme ‘zich te zamen houden’, dat afkomstig is van het Duitse ‘sich zusammenhalten’. Hier moet men wel zijn toevlucht nemen tot een voetnoot.

Men is bij het vertalen als iemand die in het oerwoud loopt, men kan zich nu en dan wel eens vergissen als men vermoeid is. Vooral waar twee betekenissen dicht bij elkaar staan, kan men onbewust juist de verkeerde nemen. Ik heb bijvoorbeeld aanvankelijk *een Arabier* vertaald met *orang Arab* (een man uit Arabië of van Arabische afkomst), terwijl bedoeld wordt een Arabisch paard, maar dit is gelukkig ontdekt door een kritische nalezer. ‘Zijn jongen’ heb ik bijna vertaald met ‘puteranya’, zijn zoon, terwijl bedoeld wordt ‘zijn helper’, ‘pembantunja’.

Aan de andere kant heb ik doelbewust met een glimlach woorden gebruikt met een bepaalde waarde-inhoud. Zo heb ik ‘de oude Pharao’ vertaald met ‘Firaun Senior’, in tegenstelling tot zijn zoon ‘Firaun Junior’, welke vertaling naar mijn gevoel helemaal past in de eigenaardige zelfgenoegzame grappige logica waarmee Multatuli Droogstoppel laat optreden en tegelijkertijd splenderwijs aan de kaak stelt.

Er is nogal veel over het voor- en nadeel van vertalen gezegd. Ik ben echter positief van oordeel dat vertalen, mits serieus gedaan, niets dan goeds kan voortbrengen, vooral voor landen met een tot nu toe gesloten gemeenschap. Deuren en ramen moeten worden opengegooid om frisse lucht van ideeën binnen te laten. Ik sta dan ook de idee voor om voor Indonesië een permanent instituut voor vertaling in het leven te roepen, waar systematisch de belangrijkste werken uit de wereldliteratuur worden vertaald, uit alle tijden en uit alle landen, ten einde de eigen cultuur te verrijken.

Vertalen komt niet alleen ten goede aan de lezers, maar evenzeer aan de vertalers zelf, vooral als zij bovendien ook creatieve schrijvers zijn, want zodoende scherpen en verbeteren zij hun wijze van zich uit te drukken, om nog maar te zwijgen van de rijkdom aan ideeën en gedachten die zij daarbij opdoen.

Voor mij persoonlijk is het altijd een genoegen om te ontdekken, dat de Indonesische taal zich best leent om ideeën en begrippen, hoe moeilijk ook, uit andere talen over te brengen. Ik herinner mij nog, hoe kort voor de oorlog, wij redactieleden van de Balai Pustaka of de Volkslectuur, verlegen waren met een filosofisch artikel van de hand van Dr. Hidding, omdat niemand het aandurfde het moeilijke stuk te vertalen. De Indonesische taal, die zich pas sinds het begin van deze eeuw ontwikkelde, is betrekkelijk jong als voertuig voor moderne ideeën en moderne wetenschappen. Voor de wereldoorlog kon ze zich slechts moeizaam een plaats veroveren in de Indonesische intellectuele maatschappij, waar juist de vreemde taal vanwege de onderwijspolitiek in hoog aanzien stond en ook aangemoedigd werd.

De Indonesische taal, voor de oorlog als het ware nog een jong meisje streng bewaakt door orthodoxe guru's en niet vrij in haar bewegingen ondanks de pogingen van de ridders onder de naam van Pudjangga Baru die haar de nieuwe geest trachtten bij te brengen, is eerst tijdens de Japanse strijd en in de revolutiejaren tot volle ontplooiing gekomen. Toen heeft ze zich opengesteld voor de hele wereld en heeft ze alle mogelijkheden bewandeld, zodat nu dezelfde ridders die geholpen hebben bij haar emancipatie hun hart vasthouden en zich bezorgd af vragen: waar gaat het nu naar toe? — Het antwoord is: laat haar haar eigen weg zoeken en leg haar niet te zeer aan grammaticale en lexicografische banden, want de weg is ver en het universum is groot.

Wat moet er van de Nederlandse literatuur in het Indonesisch worden vertaald? Van de hand van Rob Nieuwenhuys is kort geleden een boek verschenen, getiteld *Oost-Indische spiegel*, een studie van wat men gewoonlijk noemt Indische bellettrie: de literatuur van de Indo-Europeaan of ook literatuur geschreven door Nederlanders maar zich afspelend in Indonesië. Deze literatuur is niet alleen eigendom van Holland, maar ook van Indonesië, omdat de achtergrond het historische Nederlands-Indië is, met Nederlanders, Indo-Europeanen en Indonesiërs als protagonisten. Het boek van Rob Nieuwenhuys verdient naar mijn mening spoedig in het Indonesisch te worden vertaald en wat niet minder belangrijk is, ook de voornaamste werken die daarin worden besproken. Deze vertalingen zullen zeker de Indonesische literatuur ten goede komen, want elke vertaling betekent opname van de vertaalde literatuur en daardoor verrijking van de eigen literatuur. Hierbij denk ik dan aan werken van Beb Vuyk (*Het laatste huis van de wereld, Het hout van Bara*), Breton de Nijs (*Vergeelde portretten*), Tjalie Robinson (*Piekerans van een straatslijper*), Maria Dermoût (*Nog pas gisteren, De tienduizend dingen*), Louis Couperus (*De stille kracht*). Daarnaast moet men natuurlijk ook andere Nederlandse werken niet vergeten, zoals *Het fregatschip Johanna Maria* van Arthur van Schendel, *De kleine Johannes* van Frederik van Eeden. Ik ken helaas de allernieuwste Nederlandse literatuur te weinig om daaruit een keus te kunnen doen, maar ik ben er zeker van dat ook daarbij heel wat is te vinden dat waardevol genoeg is om aan het huidige Indonesië door te geven. En men vergete ook niet de gedichten te laten vertalen, ik bedoel meer systematisch dan in het verleden is gebeurd. De Pudjangga Baru van voor de oorlog werd geïnspireerd door de beweging van de Tachtigers en de generatie van '45 heeft veel geleerd van de Hollandse vóór-de-tweede-oorlogse dichters als Slauerhoff en Marsman.

Men ziet dus dat er veel gedaan kan worden en ik hoop dat het Indonesisch-Nederlands cultureel akkoord dit gebied van literaire samenwerking meer in haar activiteiten zal gaan betrekken om zo een duurzame band te leggen tussen Nederland en Indonesië.

Ik mag me gelukkig prijzen dat ik mij toevallig in Nederland bevind, zodat ik zelf vanavond deze heuglijke gebeurtenis kan bijwonen, de uitreiking van de Martinus Nijhoff-prijs voor het jaar 1973, tezamen met mijn collega-mede-bekroonde Peter Verstegen. Ik dank het bestuur van het Prins Bernhard Fonds en de jury die mij heeft

voorgedragen voor de toekenning van de Martinus Nijhoff-prijs en ik dank de Nederlandse regering, c.q. het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, voor de subsidie die de vertaling en de uitgave van de *Max Havelaar* mogelijk maakte. Het is ook voor die subsidiegeste stellig een reden tot voldoening dat zeer binnenkort een nieuwe druk van dit werk zal verschijnen.

Bij het aanvaarden van deze onderscheiding mag ik een naam niet ongenoemd laten, namelijk die van drs. G. Termorshuizen, lector Nederlandse Letteren en Cultuur aan de Universiteit van Indonesië, die het initiatief nam tot dit vertaalproject en de inleiding en het commentaar bij deze vertaling schreef. Ook hij kan hier dankzij een verlofperiode aanwezig zijn. Ik dank hem hartelijk voor zijn steun en medewerking.

Ik heb gezegd.

- 1) Zulke woorden zijn bijvoorbeeld 'watertrens' en 'brillekiek'.
- 2) Jakartaans en aan het Javaans ontleende woorden zijn verder: 'menggeragoti', 'semerono', 'ngomel', 'tidak betjus', 'merasa kapok', 'tjingtjong', 'lihai', 'gilé', 'mengibuli', 'betah', 'rewel', 'embel-embel', 'bobrok', 'sok pintar', 'edan', 'didjebloskan', 'kelengar', 'melengos', 'salah omong', 'bertjokol', 'dampratan', 'ketjiprat lumpur', 'begundal-begundal', enzovoort.